

مقایسه شرح و ترجمه دفتر دوم مثنوی نیکلسون با شرح مثنوی

آذر ساجدی^۱، دکتر علی محمد موذنی^۲

تاریخ دریافت: ۹۵/۰۲/۰۸

تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۲/۱۵

چکیده

تاکنون شرح گوناگونی بر مثنوی معنوی نگاشته شده است. برخی از دیدگاه ادبی، عرفانی، فلسفی و موضوعی بدان پرداخته‌اند. گوناگونی شرح، مقایسه آنها را ایجاب می‌کند، استادان نیکلسون، شهیدی، استعلامی و زمانی هر یک به شیوه خود به شرح این کتاب عظیم همت گماشته‌اند. این شرح مشابهات بسیار دارند، تفاوت‌هایی نیز دارا هستند. در تفسیر عرفانی، ذکر یا عدم ذکر آیات و احادیث ایبات، باورهای مذهبی و گاه به سبب تفاوت در ضبط واژه یا بیت اختلافاتی در شرح مشاهده می‌شود. در این مقاله کوشش بر آن است تا تفاوت‌های شرح دفتر دوم مثنوی فوق‌الذکر از وجوه مختلف بررسی می‌شود.

کلید واژگان: مثنوی. شرح‌های نیکلسون. استعلامی. شهیدی. کریم زمانی.

۱ - دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج، کرج، ایران. tarhenow92@gmail.com

۲ - استاد، دانشکده ادبیات، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مقدمه

در مثنوی معنوی استاد قصد تعلیم سالک نو رسیده را دارد و سیر الی الله با تار و پود کلام و داستان و حکمت به هم می‌بافد و او را با داستان‌های عینی و واقعی تا سر منزل «حقیقت» همراهی می‌کند مولانا چون مفسری دانا و توانمند آیات و داستانهای قرآنی را چنان استادانه بان می‌کند که مفسران بزرگ را متحیر می‌سازد و گاهی با تلمیحی هوشمندانه همه را سر در گم می‌کند. با توجه به گستردگی معانی و مفاهیم مثنوی بر این شرح ارزشمند شرح‌های متعددی نوشته شده است. در بعضی موارد اختلاف نظر هم دارند. بعضی از شارحان به شرح و تفسیر ساده کلام پرداخته‌اند و داستان‌های از آن استخراج نموده‌اند و گاهی با دیدگاه عرفانی به شرح تفسیر آن همت گماشته و سعی در استخراج نکته‌های عرفانی آن داشته‌اند و زمانی از منظر ادبی، فلسفی و موضوعی بدان نگریسته‌اند.

پیشینه

درباره مثنوی معنوی مولانا کتاب‌ها و مقاله‌های فراوانی نوشته شده است اما بررسی و مقایسه‌ای بین شروح مثنوی صورت نگرفته است. بهمن سال ۱۳۹۳ خانم هستی سلیمان منصوری مقایسه شروح دفتر اول را به عنوان پایان نامه دوره ی کارشناسی ارشد انجام داد. و آقای رضا شجری کتابی به عنوان معرفی و نقد و تحلیل شروح مثنوی تألیف نموده است. اما ایشان هم دفتر دوم مثنوی را به طور جدی و اختصاصی مقایسه نکرده است.

سخنی درباره مثنوی معنوی

سخن راندن درباره مثنوی مولانا کاری بس دشوار است و دل انگیز. دشوار بدان جهت که این اثر عظیم چون دریایی موج در موج و پرتلاطم است که هر ناواردی را

گوینده در چند علم ماهر باشد، شارح به دشواری می‌تواند بار امانت را به سر منزل مقصد رساند. و از سویی زاویه دید. هر شارح و پیشینه‌ی ذهنی او بر واگویه‌های وی بی‌تاثیر نخواهند بود. با این توصیف شرح مثنوی مولانای عزیز بس دشوار می‌نماید. ده‌ها شرح بر مثنوی نگاشته شده است و عموماً با رویکرد های عرفانی، ادبی، فلسفی، موضوعی و مقایسه‌ای به آن پرداخته اند. نیکلسون «شرح مثنوی» را پس از مقابله با ده نسخه خطی قرون هفت و هشت نگاشت و هنوز هم معتبرترین نسخه مثنوی می‌باشد و استاد استعلامی، شرح مثنوی خود را در شش دفتر به اضافه جلد هفتم شامل فهرست مطالب و موضوعات، اعلام، اصطلاحات، آیات و احادیث تنظیم کرد. که برای اهل ادب بسیار مفید است.

کریم زمانی در «شرح جامع مثنوی معنوی» در شرح خود بیشتر به استاد نیکلسون تمایل دارد و شرحی بسیار ساده و عامیانه می‌نگارد. علامه شهیدی با توجه جایگاه فلسفی و عرفانی و مذهبی که دارد مثنوی را از دیدگاه عرفانی شرح می‌دهد.

در شروح استادان فوق شباهت‌ها و اختلافاتی وجود دارد که نگارندگان مقاله بر آنند تا اختلافات موجود را در وجوه گوناگون بررسی کنند.

۱- اختلاف در شرح و تفسیر بیت

آفتابا ترک این گلشن کنی تا که تحت الارض را روشن کنی
(مولوی، ۱۳۷۴: د/دوم. ب. ۴۲)

استاد زمانی به انتقال روح انسان بعد از مرگ جسمانی او اشاره دارند و آفتاب را روح انسان تعبیر می‌کند (زمانی، ۱۳۹۲: ۳۲) استاد استعلامی آفتاب را یاران مولوی می‌داند که در زیر زمین مدفون هستند (استعلامی، ۱۳۷۵: ۷۹) و استاد شهیدی آفتاب را در مقابل آفتاب معرفت در بیت بعد قرار داده است و آفتاب معرفت را حسام‌الدین

۳- اختلاف در شرح و تفسیر بیت (اصطلاح بازی شطرنج)

شش جهت مگریز زیرا در جهات ششدره است و ششدره مات است مات (مولوی، ۱۳۷۴: د/دوم. ب. ۶۱۳)

اصطلاح «ششدره» مورد اختلاف است. نیکلسون: محل خطر که فرار سخت یا غیر ممکن است (نیکلسون، ۱۳۷۴: ۶۱/۶۶۰) استعلامی: بدست نیاوردن حقیقت (استعلامی، ۱۳۷۵: ۲۰۸). زمانی: مبهوت و عاجز ماندن در امور (زمانی، ۱۳۹۲: ۱۸۶). شهیدی: محبوس بودن آدمی در دنیا «شهیدی، ۱۳۷۵: ۱۳۲)

- «ششدره» در بازی نرد خانه شش دری است بر روی شش قسمت بازی است و کاربرد استعاری آن «محل خطر» و یا «فرار غیرممکن» است.

۴- اختلاف در بیان دستور زبان فارسی که باعث اختلاف در تفسیر و شرح بیت شده است.

ور بدانند کرم از ماهیتش عقل باشد کرم باشد صورتش (مولوی، ۱۳۷۴: د/دوم. ب. ۲۳۲۳)

نیکلسون. مرجع ضمیر (ش) را درخت می‌داند. (نیکلسون، ۱۳۷۴: ۸۲۰) اما استاد شهیدی مرجع ضمیر را کرم تفسیر کرده‌اند (شهیدی، ۱۳۷۵: ۵۳-۴۵۲).

- (ش) ضمیر سوم شخص غایب و جمله با (ور) شرطیه آغاز شده است و به نظر می‌رسد معنی جمله چنین باشد. اگر کرم از ماهیت خود خبر داشته باشد. اختلاف در شناخت ضمیر باعث اختلاف در تفسیر بیت شده است. به این صورت که کرم گر ماهیت خود را بشناسد و یا به تعبیر دیگر ماهیت درخت را بشناسد به دو صورت تفسیر شده است. آنها که «ش» را مربوط به درخت می‌دانند درخت را دنیا تفسیر کرده‌اند.

۵- اختلاف در تفسیر و شرح تاریخی اشخاص که نامشان به صراحت ذکر نشده است.

۵-۱

تا شود فاروق این تزویرها تا بود دستور این تدبیرها
(مولوی، ۱۳۷۴: د/دوم. ب. ۲۹۶۸)

- استاد نیکلسون فقط کلمه « تدبیر ها » را احکام قضا معنی کرده است. (نیکلسون، ۱۳۷۴: ۸۷۵) استعلامی. « فاروق » را پیر و مرشد می داند (استعلامی، ۱۳۷۴: ۰۹) شهیدی: «دستور» را راهنما می داند که باید او را پیدا کرد و سخنان او را شنید (شهیدی، ۱۳۷۵: ۵۷۲) و زمانی اعتقاد دارد اهل بصیرتی باید تا سره را از ناسره بشناسد «(زمانی، ۱۳۹۲: ۷۲۷)

- «فاروق» به معنی جداکننده است که در صدر اسلام لقب عمر بوده است. با توجه این اعتقاد چنین می توان تفسیر کرد. عمر که مرشد و راهنماست مریدان را به راه درست راهنمایی می کند.

۵-۲

کز ضرورت دم خرد را آن حکیم کرد تعظیم و لقب کردش کریم
(مولوی، ۱۳۷۴: د/دوم. ب. ۲۳۵۸)

- نیکلسون آن حکیم خواجه نصیر الدین طوسی، فیلسوف نامدار می داند (نیکلسون، ۱۳۷۴: ۲۵-۸۲۴) ولی شهیدی، هلاکو پادشاه مغول (شهیدی، ۱۳۷۵: ۴۵۹) و زمانی شخص خاصی را ذکر نمی کند.

این داستان در کتب دیگر هم با کمی تفاوت نقل شده است که خواجه نصرالدین طوسی روزی میهمان آسیابانی شد

سیاق استاد فروزانفر را در شرح دفترهای دوم تا ششم به کار می‌بندد. ایشان بیشتر با دیدگاه عرفانی شرح مثنوی را نگاشته است. و ابیات را موضوعی تفسیر می‌کند و جدا کردن معنی بیت‌ها را دشوار می‌نماید دیگر اینکه ابیاتی را حتی از متن اصلی حذف کرده است و در ضبط بعضی ابیات با نیکلسون اختلاف دارد.

با توجه به اینکه هر کدام از شروح در جایگاه خود بی‌نظیر هستند، اما هنوز هم جای خالی یک شرح همه جانبه بر مثنوی عظیم مولانا در کتابخانه‌ها خالی است.

منابع

۱. استعلامی، محمد (۱۳۷۵)، شرح مثنوی، دفتر اول، زوار.
۲. استعلامی، محمد (۱۳۷۵)، شرح مثنوی، دفتر دوم، زوار.
۳. الن نیکلسون، رینولد (۱۳۷۴)، شرح مثنوی معنوی، ترجمه حسن لاهوتی، دفتر دوم، علمی و فرهنگی، تهران.
۴. پرتو، ابوالقاسم (۱۳۷۹)، شورخدا (گزاره‌ای بر مثنوی معنوی) انتشارات اساطیر، تهران.
۵. زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۹۱)، پله پله تا ملاقات خدا، انتشارات علمی، تهران.
۶. زمانی، کریم (۱۳۷۹)، شرح مثنوی و معنوی، دفتر اول، انتشارات اطلاعات، تهران.
۷. زمانی، کریم (۱۳۹۲)، شرح مثنوی و معنوی، دفتر دوم، انتشارات اطلاعات، تهران.
۸. شجری، رضا (۱۳۸۶)، معرفی و نقد و تحلیل شروع مثنوی، انتشارات امیر کبیر، تهران.
۹. شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۶۷)، گزیده غزلیات شمس، چاپ سپهر.
۱۰. شهیدی، سید جعفر (۱۳۷۵)، شرح مثنوی، علمی. فرهنگی.
۱۱. فروزانفر، بدیع الزمان (۱۳۷۷)، شرح مثنوی شریف، انتشارات زوار، تهران.
۱۲. گوهرین، صادق (۱۳۷۶)، فرهنگ لغات و تعبیرات مثنوی، ترجمه و تنظیم حسین داودی، انتشارات امیرکبیر، تهران.
۱۳. وزین پور، نادر (۱۳۶۸)، آفتاب معنوی، انتشارات امیر کبیر.
۱۴. (روزنامه اطلاعات ۲۶، ۱۳۸۷/۱۰)

